

Bir Çevre Problemi Olarak Değer Erozyonu: Yabancılaşma Ve Değersizleşme Bağlamında İnsan-Çevre İlişkisi

Nejdet DURAK¹-Muhammet İRĞAT²

1-Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Isparta, Türkiye
2-Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi ABD, Adıyaman, Türkiye

Özet

İnsan fiziki ve manevi çevresiyle bir bütünlük arz etmektedir. Biyo-sosyolojik ve kültürel bir varlık olan insanın doğa ile kurduğu ilişki bu anlamda onun varlık koşulunu ontolojik olarak belirleyen ilişki türlerinin başında gelmektedir. Ahlak sadece insana özgü, insana ait bir değerlendirme alanıdır. İnsana özgü bu nitelik onun bütün düşünce ve davranışlarının ahlaki değerlendirmeye tabi tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte bu varoluşsal niteliğine yabancılaşan insan, kendini merkeze alarak, ekolojik dengenin kendi lehine bozulmasına ve dolayısıyla çevre sorunlarına neden olmaktadır. Çalışmamızda bu ilişki tarzının yol açtığı değer açmazları tartışılarak bir bağlama oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu sürecin ortaya çıkardığı postmodern insanın sosyo-psikotik çaresizlik içerisinde kendini ve çevresini gerek fiziki ve gerekse psikik olarak algılayış biçimi ile ilgili felsefi çıkarımlar yapılmaktadır. Ayrıca insan ve ona nazaran anlam kazanan doğa, düzen, değer ve çevre kavramları disiplinler arası bir tahlille incelenmektedir. Çalışmanın amacı ulaşılan felsefi bulgular yoluyla söz konusu ilişki biçiminin eleştirel olarak tahlil edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Değersizleşme, Yabancılaşma, Çevre Etiği, İnsan merkezli yaklaşımlar, Doğa merkezli yaklaşımlar.

Abstract

Human constitutes an integrity with his physical and moral environment. Human who is a bio-sociological and cultural existence, establishes a relationship with the nature, which is the relationship that comes in the first place and determines his existence condition ontologically. Morals is a field which is only special to human and which is an evaluation field that belongs to human. This characteristic makes all human thoughts and behaviors to be evaluated morally. Human who has become alienated from his ontological characteristic in line with globalization, thus causes the ecological balance to deteriorate for his favor and leads to environmental problems by placing more emphasis and importance on him. This study presents discussions on value dilemmas and embeds the related discussions into a meaningful context. This paper presents philosophical conclusions about postmodern human's physical and psychical perceptions about himself and his environment in social-psychotic hopelessness. In addition, human and the terms nature, order, value and environment which give new meaning to human, are examined with inter-disciplinary way of analysis. The study aims to analyze the related relationship critically in light of the philosophical data gathered.

Key words: Depreciation, Alienation, Environment Ethics, Human-centered Approaches, Nature-centered approaches.

*Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Isparta, Türkiye, nejdetdurak@sdu.edu.tr, tel: (0246) 2114579.

*Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi ABD, Adıyaman, Türkiye, mirgat@adiyaman.edu.tr, tel: (0416) 223 3039.

Giriş

Çevre konusu hangi dil, din ve kültüre mensup olursa olsun bütün insanların ortak paydasıdır. Çevre sorunları, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

İnsan çevre ilişkisi insan var olduğu andan itibaren süren bir ilişkidir. Çevre insanı kuşatan ve onun bütün eylemlerini, hayatını yakından etkileyen bir olgudur. İnsan varoluşunu ve varlığını idame ettirmenin imkânını içinde varlık kazandığı bu doğal çevreye borçludur. Bu ilişki insanın varlık koşulunu temin eden ihtiyaçların giderilmesini sağladığı gibi onun insanî etkinliklere yönelmesine, kültürel bir çevre inşasına zemin hazırlamıştır. İnsanın bu dünyadaki var oluşuna yönelik anlamlandırma çabaları aynı zamanda onun sosyal ve kültürel davranışlarını etkilemekte, belirlemektedir. Max Weber'e göre, Toplumsal davranışı sadeceyorumlayarak anlayabilir ve sebeplerini izah edebiliriz. İnsanı ve sosyo-ekonomik hayatını anlamak için metafizik ya da dinî kavramlardan hareketle değerler sistematığının iç mantığını açığa çıkarmak gerekir. Farklı toplumlarda insanların sosyal ve ekonomik davranışlarını anlamlandırmak ancak böylesi bir çabayla mümkün olabilecektir.¹

İnsan çevre ilişkisi aynı zamanda insanın kendi ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda çevreyi değiştirme ve dönüştürme çabasını da beraberinde getirmiştir.

Ekosistemin bir parçası olarak insan diğer bütün canlılar gibi ekosistemi etkilemekte, dönüştürmektedir. Fakat bu etkileme ve dönüştürme insan söz konusu olduğunda diğer canlılarla kıyaslanamayacak bir boyut arz etmektedir. Toprağın, suyun, havanın, bitkilerin ve aynı ekosistemin paylaşıldığı diğer canlılar üzerinde insan ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda bir takım tasarruflarda bulunulması ve ekolojik dengenin insan lehinde bozulması çevre sorunlarının başlıca sebeplerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çevre sorunları insan kaynaklı faaliyetler sonucunda çevresel değerlerin zarar görmesi ile belirginlik kazanmıştır.²

Kaynakların aşırı tüketilmesi, sanayileşme, ormanların yok edilmesi, aşırı avlanma, hızlı nüfus artışı gibi olgular bu sorunların temelini oluşturmaktadır. Doğal çevrenin bu anlamda tahrip edilmesi başta insan olmak üzere ekosistemin bütün canlılarını olumsuz etkilemektedir. İnsanın doğal kaynakları kullanarak, ekonomik ve teknolojik gelişimle oluşturduğu 'yeni çevre', geleneksel ilişkide olduğu doğal çevreye 'yabancılaşmayı' belirginleştirmektedir. Geleneksel toplumdaki modern ve postmodern topluma geçişle birlikte ortaya çıkan kimlik bunalımı, yabancılaşma ve değersizleşme³ türünden olgular, insan-çevre ilişkisini bu açıdan incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

1- Değersizleşme Kavramı

Değer, insan ve yine "insan"a bağlı olarak var olan "düzen" dolayısıyla var olan bir kavramdır. Söz konusu kavram, insanî nitelikli olgu ve olaylara anlam veren ve bu arada onların insan açısından meşruiyet normlarını belirleyen müşterek bir kabulü belirlemektedir.⁴ Bu bağlamda değer, tabii ihtiyaçların düzen içerisinde meşru teminini kalıcı hale getiren ve her insan tarafından bu anlamda doğru kabul edilen, dokunulmaz kuralların her biri anlamına gelmektedir.⁵ Dolayısıyla değerlerin yer aldığı dünyayı, insan doğasından kaynaklanan gerçek ihtiyaçların müşterek bir zeminde giderildiği güvenli bir düzen olarak anlayabiliriz.

Bu açıdan “değersizleşme”yi, insan doğasından kaynaklanan ve toplumsal ortaklıkla meşrulaşan olgusal kodlar niteliğindeki değerlerin yitirilmesi veya yozlaşması olarak tanımlayabiliriz. Değersizleşme kavramını somut psiko-sosyal durumlar üzerinden incelemek istersek benlik yitimi, köksüzlük, kişiliksizlik, amaçsızlık vb. kavramların analizine ihtiyaç olacağı açıktır.

2- Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma, genel bir ifadeyle bir şeyi ya da bir kimseyi başka bir şeyden ya da özünden uzaklaştıran, yabancı hale getiren eylem ya da gelişmeler olarak tanımlanabilir.

Latince “alieno”, İngilizce ve Fransızca “ alienation” olarak ifade edilen yabancılaşma kavramı, Türkçeye Farsça *boş, ıssız* yer anlamındaki “yâbân” sözcüğünden geçmiştir ve yabani, yabancı, el, medenileşmemiş, toplum dışı vb. anlam içeriklerine sahiptir.⁶ İnter-disipliner bir kavram olan “yabancılaşma”, felsefi olarak da çok boyutlu bir içerik arz etmektedir.

Yabancılaşma olgusunu bir felsefi problem olarak inceleyen ilk düşünür Hegel’dir. Düşünür “Tin’in Görüngübilimi” adlı eserinde insanı fenomenolojik ve tarihsel bir varlık olarak ele alarak varlığı diyalektik oluş süreci içerisinde tanımlar. Bu sürecin temelinde düşünme ve varlığın türdeşliğini ifade eden ‘akıl’, ‘töz’ veya ‘ide’ yer almaktadır. Tin’in amacı kendi bilinç ve özgürlüğüne ulaşmaktır. Bu bağlamda ilk gerçekleşmesini doğada bulur fakat tin doğada kendinden uzaklaşarak, yabancılaşarak başka bir şeye dönüşmüştür. Buna göre doğada ide artık kendisinde değildir, özüne aykırı düşmüş ve kendisine yabancılaşmıştır. Hegel’e göre bu çelişki tin üçüncü basamakta yani kültür ve tarih dünyasında determinizmden kurtularak özgürleşmektedir. Dolayısıyla kişinin kendine yabancılaşmadan kurtulması için doğada olmayan özgürlük bilincine sahip olarak bilinçli eyleyen bir kişiye dönüşür. Hegel bu süreci ‘sübjektif tin’den başlayarak basamak basamak ‘objektif tin’ ve oradan ‘mutlak tin’ olan ve sanat, din ve felsefede ifadesini bulan, tinin gelişme basamaklarından söz etmektedir.⁸

Bumin’e göre: “Kuşkusuz insan, kendi dışındaki dünyadan başka bir şey olduğunun bilincine vararak özbilincine ulaşır ve insan olur. Ama bu varoluşun kendisi, yine, dünyada yer alır. Bu nedenle, insanın zamansal-mekansal bir gerçeklik olarak kavranılması, özbilinçle dünya ilişkisinin Descartes ve Kant’da gördüğümüzden farklı bir biçimde kurulmasını gerektirir.”⁹

Hegel felsefesinde karşımıza çıkan Köle-efendi diyalektiği bu anlamda özbilincin kökeninden söz etmeyi zorunlu olarak özbilincin özerkliğinden ve bağımsızlığından, bir diğer ifadeyle efendilik ve kölelikten söz etmeyi içerir. Buna göre insanlar arası ve insan doğa ilişkisinin tarihi köle ve efendi diyalektiğinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemesinin diyalektiğini oluşturur.¹⁰

Efendi-köle diyalektiği insanın, insan olma, kendi bilincine ulaşarak özgürleşme sürecinin bir ifadesidir. İnsan hayvanlardan farklı olarak kendi biyolojik varoluşunu kendini özerk bir varlık olarak kabul ettirme doğrultusunda savaşımlar vererek aşar. Köle savaşta kendi doğasını aşamadığı için efendinin ve doğanın kölesi olarak çalışacaktır.¹¹

Hegel’in yabancılaşma anlayışı Marx’ın felsefesinde önemli bir rol oynamıştır. Hegel felsefesini benimseyenler yabancılaşma kavramı ile insanın sahip olduğu güçleriyle, kendi kendine yeten veya eylemlerini kontrol altında tutan varlıklar haline gelmesini kastetmekteydiler.¹² Marx, yabancılaşma sorununu toplumsal bir fenomen olarak

incelemektedir. Kendisine ulaşan birikimi bir eleştiri sürecinden geçirerek yabancılaşma biçimlerini değerlendirir.

Marx yabancılaşma kavramına idealist açıdan bir tanım getirme yerine yaşanan tarihsel, somut gerçeklik içersinde inceleyerek, devleti insanın yabancılaşmasının bir biçimi olarak tanımlar. Yabancılaşma bu yaklaşım doğrultusunda insanlığın gelişiminin doğal bir sonucu olarak zorunlu olarak yaşanan, kaynağını insanın üretici eyleminde bulan bir olgudur.¹³ Bu yaklaşıma göre Marx'ın tarih anlayışına göre tarihi belirleyen tinsel bir töz olmayıp, maddi ilişkiler bağlamında şekillenen sosyo-ekonomik yapılarıdır. Bu doğrultuda süreç modern toplum olarak tanımlanan kapitalist toplumu belirginleştirerek, insanın öncelikle kendi emeğine, toplumsal ilişkilerine, özüne yabancılaşmasını ortaya çıkararak, insanın diğer insana düşman olmasına sebep olmaktadır.¹⁴ Bu sürecin doğal sonuçlarından biri kişinin doğaya yabancılaşmasıdır.

Marx Kapital'de insanın kendi özünden uzaklaşmanın, yabancılaşmanın ulaştığı en son boyutu ifade etmek için 'meta fetişizm' kavramına yer vermektedir. Meta fetişizm emekten bağımsız olarak ürünlerin kendi içlerinde ve kendilerinin değer sahibi olmasıdır. Bunun sonucunda toplumsal biçim üretken içerikten yabancılaşır, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak metalar olmaktan çıkarak, kendileri bir amaca dönüşmüş olur.¹⁵ Bottomore'e göre Marx'ın amacı: "...kapitalist toplumun 'yabancılaşma'larından kurtulmuş insanın, içinde, hem Doğa'yı hem toplumsal ilişkilerini anlayarak ve kontrol ederek, kendi kaderine hükmeder halde yaşadığı bir toplumdur ve ona göre bu, sosyalist hareketin de amacıydı. Bu Marx'a özgü bir ideal değil, on dokuzuncu yüzyılın ilerlemeci kuramlarının önde gelen bir eğilimiydi."¹⁶

On dokuzuncu yüzyılın kapitalist anlayışı doğrultusunda öne çıkan 'biriktirme', 'sahip olma', 'tüketimden kaçınma', gibi yaklaşımları yirminci yüzyılın kapitalist anlayışı ile birlikte yerini 'tüketme erdemine' terk etmiş gözükmektedir. Marx'a göre sosyo-ekonomik üretim biçiminin nesnel koşullarının oluşturduğu bu süreç sonucunda insanlar kendi özüne yabancılaşmaktadır.¹⁷

Yabancılaşma olgusu modern hayat içersinde insanı sosyolojik, psikolojik, ekonomik, metafizik, vb pek çok boyutu ile incelemeyi gerektiren bir kavramdır. Yabancılaşma, insanın kendisini belirleyen değerlerden uzaklaşmasının adıdır. İnsanı kuşatan kültürel, toplumsal değerlerin yitirilmesinin, kaybolmasının, psikolojik bir kopuşun ortaya çıkmasıdır. Akyıldız'a göre: "Bireysel özün içeriğinin ne olduğunun somut şekilde ortaya konamamış olması yabancılaşma olgusunun nedenlerini ve içeriğini belirsiz konuma sokmaktadır. Söz konusu belirsizlikler yabancılaşma olgusunu ele alan çeşitli düşünörlere, kendilerinin sahip oldukları ideolojik ve felsefi yaklaşımlarına uygun çeşitli yorum ve fikir üretme imkânı vermektedir."¹⁸ Bu bağlamda yabancılaşma olgusunun biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki boyutu söz konusudur. Postmodern insanı, biyolojik olarak ölmek; psikolojik olarak ise meşgul olmak için yaşayan ve bunun farkında olan varlık biçiminde tanımlarsak¹⁹, öncelikle biyolojik anlamda var olabilmek -hayatta kalmak- için; ikinci olarak, ölüm temasına yönelik bilinçten doğan psikolojik meşguliyet ihtiyacı için mücadele eden bir varlıktan söz etmiş oluruz. Postmodern insanın kendini ikame edebileceği değerler dünyası (ideoloji, din, kültür, millet) modern dünyada anlamsızlaştığından ve sahip olduğu ahlâkî değerlerin giderek içi boşaldığından insan, gerek bu boşluğu doldurmak için ve gerekse var olmak için farklı argümanlara yönelmektedir. Bunun yanı sıra gelişen teknoloji ve iletişim araçları, dünyayı küreselleştirirken, insan sanal bir dünyada yalnızlaşmakta ve ontolojik olarak geleneksel doğa

ile ilişkisini belirleyen ahlâkî değerlerden uzaklaşmakta onlara yabancılaşmakta, sanal bir gerçekliğin içerisinde sürüklenmektedir.

Yabancılaşma küreselleşme süreci ile birlikte insan ilişkilerini etkileyen, dönüştüren bir kavram haline gelmiştir. Temelde yabancılaşma kavramı bireysel psikolojik bir durumdur. Tezcan'a göre yabancılaşma içinde olan kişi, üyesi olduğu toplumdan uzaklaşmış, onu ve değerlerini reddetmiş, toplumuna ve kültürüne karşı düşman olmuştur.²⁰ Günümüzde yabancılaşma kavramı insanın çevresiyle, toplumla olan ilişkilerinde yaşadığı olumsuzlukları belirlemek için kullanılmaktadır.²¹ Ekolojik dengenin sadece insan ihtiyaçları doğrultusunda bozulması aynı zamanda insanın bir ahlâk varlığı olarak kendini var kılan ontolojik yönünün tahrip edilmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda insanın doğa ile kurduğu ilişki ahlâk yoksunluğu içerisinde gerçekleşmektedir.

3. Tüketim Ahlâkı, İnsan ve Çevre

Baudrillard, en belirgin özelliği, sürekli farklılaşan ürün ve hizmetler sunarak ve medya aracılığıyla o ürün ve hizmetlere yüklenen imaj ve değerleri bireysel tüketimi teşvik amacıyla kullanan, tüketim kültürünün hâkim olduğu toplumu "*tüketim toplumu*" olarak tanımlamaktadır.²²

Tüketim toplumunda marka ve imaj esasına dayalı "lifestyle" diye adlandırılan kalıplaşmış hayat tarzları mevcuttur. Bu toplumun üyesi olan insanların en belirgin özelliği ise sürekli tüketmektir. Tüketim toplumunda insanlar, yaşamak için tüketmek yerine, tüketmek için yaşamaktadırlar.²³ Bu anlayışa göre, tüketim, postmodern insanın biyo-psişik yaşamını devam ettirme yolunda bir amaç haline dönüşmüştür. Bu doğrultuda şekillenen bir sistemde var olabilmenin yolu, ancak bu sistemin üretmiş olduklarını tüketmekten geçmektedir. Mezkûr tutum, bireylerin ürün ve hizmet seçimleri yani tüketimleri, kendilerine yeni yaşam biçimleri oluşturmalarında farklılıklar içeren, sıradan olmayan, ayrıcalıklı ve seçkin bir tarza sahip olabilmeye duygusunu hayata geçirmeyi öngörmektedir. Bu tür bir toplumun mensubu olan insanlar, tüketerek ya da satın alarak çok şeye sahip olma ve dolayısıyla ancak böylelikle var olduğu yanılgısının içine düşmektedir.²⁴

Bu anlayış doğrultusunda medya aracılığıyla ürünler artık nesnel varlıklar olarak değil daha çok öznel "semboller" olarak tanımlanmaktadır. Ürünün ne olduğundan çok neyi temsil ettiği önemlidir. Gerçek olan değil, ürünün taşıdığı ve yarattığı imaj, odak noktasıdır. Tüketici için "medyatik hedonizm"²⁵, hayatın her anını ve her alanını hazzın kendisi olarak algılatma çabası içerisinde belirginleşmektedir. Sunulan yeni yaşam biçimleri de bu süreçte ister sanal, ister gerçek ortamda olsun hazzı ve beraberinde tüketimi yaşamın merkezine taşımaktadır. Yeni hayat biçimleri adı ile büyük sermayelerin kontrolünde gerçekleşen, tüketime yönelik süreçte lüks ve onu çağrıştıran kavramlar ile statü, ancak nesnelere elde edilebilir konuma gelmiştir.²⁶ Tüketimin ise, ihtiyaçların giderilmesi ile sınırlı olan yapısı, tüketim toplumu içinde yerini arzu ve isteklerin giderilmesine bırakmıştır. Bu anlamda, "arzular ve sosyal formlarıyla tüketim, "bir yaşam tarzı içinde hedonist, gösteriş ve bir gruba ya da kültüre ait olma gibi amaçlar için prestiji yüksek markaları, estetikleşmiş ürünleri ve hizmetleri satın alma, sahiplenme ve kullanma" şeklinde tanımlanmaktadır."²⁷

Biyolojik olarak ölmek, psikolojik olarak ise meşgul olmak için yaşayan ve bunun farkında olan insanın tüketime adapte olması sırasında kaotik ve egoist bir yaşam tarzı ortaya çıkmaktadır. Sözü ettiğimiz hayat tarzıyla kastedilen, bireyin samimiyet, güven, dayanışma, empati, gibi ahlâkî değerlerinin var olma hırsı ve yarışı nedeniyle erozyona uğraması ve bunun sonucunda kendi varlığını başkalarını öteleyerek bencilce sağlamasıdır.

Yabancılaşma ve değersizleşme, insandaki biyolojik güven ihtiyacını, güvensizliğe; birlikte yaşama ihtiyacını, samimiyetsizliğe; var olma ve önde olma ihtiyacını ise bencillığe sürükleyerek onu gerek sosyal çevresi ve gerekse doğal çevresine zararlı bir varlık haline dönüştürebilmektedir.

Bu tarz bir anlayışın öne çıktığı toplumlarda insanlar çok şeye sahip olduklarında ya da hiçbir şeye sahip olmadıklarında anormal davranışlar sergilemekte ve çevreye zarar vermektedirler. İslam ahlakının temel değerleri olan kanaatkârlık, tevazu ve saygınlık gibi değerlerin tahrip olması ve biçim değiştirmesi, fertleri her şeye en önce sahip olma ve bu sayede toplumda saygınlık kazanma yarışına itmiştir. Metaların statü sembolüne dönüştüğü bu süreç, insanın ahlaki erdemlerini belirleyen değerleri erozyona uğratmakta, manevi erdemler yerini maddi, nesnel sembollere bırakmaktadır. Bu hızlı ve hırslı tüketim süreci beraberinde değer yoksunluğunu, çevreye karşı insani duyarlılığa karşı yabancılaşmış bir insan profilini ortaya çıkarmaktadır.

Postmodern insan, kendi doğasına ve çevreye karşı etik değerlerine yabancılaşması, tüketim tutkusu sonucu, her canlıda var olan fitrî bir özelliği “kendi neslini devam ettirme ve koruma içgüdüsü”nü de kaybetme durumu ile karşı karşıya gelmektedir. Bauman’a göre, bu olgunun altında yatan en önemli sebeplerden biri, tüketim toplumundaki fertlerin dünya görüşü olarak “maksimum zevk, minimum üretim”²⁸ düşüncesine sahip olmalarıdır. Yani tüketim toplumu geleceğe sadece daha büyük çevre problemleri ve daha kısıtlı bir yaşam alanı bırakmaktadır.

4. Çağdaş Doğa Düşüncesi Bağlamında İnsan-Çevre İlişkisi

İnsan tanımının içerdiği öz niteliklere göre kategorize ettiğimiz de insan ve hakikat arasında kurulan ilişki biçimleri; felsefe, bilim ve din yoluyla; sezgisel, rasyonel, duyuşsal ve tecrübî olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreçte düşüncenin devinimi bu ilişki biçimlerinin diakronik ya da kompleksif tezahürleriyle günümüze kadar süregelmiştir.

“Doğa”, Latince “natura”, Grekçede “Physis”, Arapçada “Tabî’at” kavramlarıyla ifade edilmektedir. İnsanın “doğa tasavvuru” kendisiyle ve Tanrıyla ilgili tasavvuruyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim “doğa” felsefe, bilim ve din için düşüncenin harekete geçtiği ortak zemin konumundadır. 17. yüzyıla kadar hâkim klasik doğa tasavvuruna göre canlı, organik, bütüncül, anlamlarla dolu ve kutsal bir varoluşu temsil eden doğa, 17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyıl bilimsel aydınlanmasıyla doruğa ulaşan modern tasavvura göre, metafizik içeriğinden ve bilim-ötesi aşkın imalardan arındırılmış, salt mekanistik, determinist yasalara tâbi, insan egemenliğinde ve kontrolündeki katı, cansız, maddî bir küreye dönüşmüştür.²⁹ Çağdaş doğa düşüncesi ise 20. yüzyılın başlarından itibaren kozmolojik ölçekte İzafiyet Teorisi, atomaltı ölçekte Kuantum Teorisi ve canlılık seviyesinde Evrimci Biyoloji ile yepyeni bir paradigmanın adı olmaktadır. Bu çağdaş doğa düşüncesine göre hem bütün olarak evren, hem de bu bütün içerisindeki tekil birimler sanılanın aksine son derece karmaşık ve sürekli yenilenen, dinamik bir yapıya sahiptirler.

Kuantum teorisine göre gözlemci olarak insan, bir taraftan gerçek objektif dünyaya nüfuz etmeye çalışırken, gözleme işi de senkronik olarak o dünyanın işleyişini değiştirip tahrif etmektedir; dolayısıyla insan Kuantum Teorisinin ifade ettiği anlamda bir ölçme söz konusu olduğunda “hissetmek için dokunan, dokununca da bozan, dolayısıyla da yanlış hisseden” durumuna düşmektedir.³⁰

Bu durumu izah etmeye çalışan Heisenberg, “öyle görünüyor ki gözlem, olguda belirleyici (decisive) bir rol oynamaktadır ve gerçeklik bizim onu gözlemleyip gözlemlemediğimize göre değişmektedir.”³¹ Vurgulanmalıdır ki gözlemlediğimiz gerçeklik doğanın kendisi değil, bizim sorgulama yöntemimiz ve bizim müdahalemiz sonucunda ortaya çıkan (expose) doğadır. Evrendeki diğer canlıların aksine insan sadece kendi kendini değil çevresini de yeniden üretmektedir.

Bu bilgileri insan-çevre ilişkisi bağlamında yorumlayacak olursak hiç kuşkusuz diyebiliriz ki ontolojik anlamda hem seyirci hem oyuncu konumunda olan insan, nesnel gerçeklik olarak seyrettiğini düşündüğü çevresine aslında fiilen müdahil durumdadır ve çevresinde nesnel olarak gördüğü şey aslında onun enfusî yansımasıdır. Dolayısıyla individualistik bir karakter arz eden insan-çevre ilişkisinde her bireyin sahip olduğu dünya görüşü ve ahlâk ile bütüne etkisi söz konusudur. Buradan insan-çevre ilişkisinde ahlâkın ne kadar önemli bir yere sahip olduğu sonucu ve bu ilişkinin sonuçları ile ilgili önceden kestirilemeyen, belirsizlik içeren bir durumun varlığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Çevre sorunlarının toplumsal bir olgu olarak doğru anlaşılması ve çözüme kavuşturulması sadece bilimsel ve teknolojik bir yön içermeyip aynı zamanda toplumsal bir zihniyet değişimine ihtiyaç duyulduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda konuya ilişkin etik değer algısını belirleyen temel kavramların ve değer kaymalarının irdelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Çevre sorunlarını sadece bir çevre kirliliği bağlamında algılamak konuyu dar bir alana indirgeyip çözümden uzaklaşmak olacaktır. Günümüzde çevre sorunlarının ulaştığı boyut onun multidisipliner bir perspektiften incelenmesini zaruri kılmaktadır. Konuya ilişkin literatür de bu algıyı destekleyecek bir boyutu içermektedir.

İnsanın kendi doğasına yabancılaşmadan, ahlaki değer bilincine sahip tabiatı olarak yönelmesinin günümüz çevre sorunları karşısında taşıdığı başlıca değer kişinin bir ahlak varlığı olarak sorumluluklarını yeniden ortaya çıkarması, çevre ile kurduğu ilişkinin, doğaya ve diğer canlılara karşı bir değer bilinci ile, yabancılaşmadan yönelmesinin zemini hazırlamak olacaktır. Kula bu konuya işaret ederek şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Kur’an’da insanın çevresi, Allah-insan-tabiat üçlüsü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum, insanın çevresiyle ilişkisinin; birbirine bağlı, karşılıklı etki-tepkiye dayalı ve bir dengenin mevcudiyetini dikkate alan anlayış içerisinde, yaratılış amacına bağlı olarak oluşması gerektiğini insana kavratmaktadır. Bu şekilde kurulan ilişki tarzı, insanın çevresine ve kendisine yabancılaşmasını büyük ölçüde ortadan kaldıracak ve kendini çevresiyle uyumlu bir şekilde hissetmesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda buna bağlı olarak şiddet ve saldırganlık davranışlarından kaçınması gerektiğini de ona kazandırabilecektir.”³²

Bu çaba bir yönüyle insanın doğasını, varoluş ve özünü araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çözümleme aynı zamanda insanın etik doğasını, varoluş ve özünü belirleyen, dönüştüren koşulların bilinmesini, ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Bu bakış açısı insan hayatı için

büyük öneme sahip olan suya, bitkiye, havaya, diğer canlılara karşı, onları nesneleştirmeden, saygı duyarak, felsefi bir duyuşla bakmasını olanaklı kılacaktır.

-
- ¹ Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev., Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 509.
- ² Keleş, R; Hamamcı, C.; Çevre Bilimi, İmge Yayınları, Ankara 1993, s. 81.
- ³ Horkheimer, Max ve Adorno, Theodor W., *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar II.*, çev., Oğuz Özügül, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1996, s. 108.
- ⁴ Erdem, Hüsamettin, *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er Yayınları, Konya 2003, s. 35-37.
- ⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2009, s. 17.
- ⁶ Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995, s. 714.
- ⁷ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi, Remzi Kitapevi*, İstanbul 1990, s. 438; Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.121-122.
- ⁸ Özlem, Doğan, a.g.e., s.122-123.
- ⁹ Bumin, Tülin, *Hegel Bilinç. Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 23.
- ¹⁰ Bumin, a.g.e., s. 33.
- ¹¹ Bumin, a.g.e., s. 34.
- ¹² Bottomore, T.B.-Rubel Maximilien, *Marx'ın Sosyolojisi*, Chiviyazıları, İstanbul 2006, s. 25
- ¹³ Bottomore-Maximilien, a.g.e., s. 26vd.
- ¹⁴ Bottomore-Maximilien, a.g.e., s. 54.
- ¹⁵ Cohen, Gerald A., *Karl Marx'ın Tarih Teorisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998, s. 145-146
- ¹⁶ Bottomore, T.B.-Rubel Maximilien, a.g.e., s. 55.
- ¹⁷ Akyıldız, Hüseyin, *Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma*, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBFD., Yıl: 1998, S. 3, Güz, ss. 163-176, s. 165.
- ¹⁸ Akyıldız, Hüseyin, a.g.m., s. 175.
- ¹⁹ Özdemir, Muhammet, "Kur'an ve Sosyal Bilimlerin İnsan Yaklaşımları", *EskiYeni Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, Sayı: 26, Bahar, Ankara, s. 9.
- ²⁰ Tezcan, Mahmut, "Gençlik ve Yabancılaşma", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, S: 1, Yıl. 1985, ss. 121-127, s. 121.
- ²¹ Tezcan, Mahmut, a.g.m., s. 122.
- ²² Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s.38.
- ²³ Featherstone, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 67.
- ²⁴ Lindstrom, Martin, *Buy.ology*, Optimist Yayınları, İstanbul 2009, s. 56.
- ²⁵ Belk, Russell W., *Collecting in a Consumer Society*, Routledge, London and New York 1995, p. 98.
- ²⁶ Corrigan, Peter, *The Sociology of Consumption*, Sage Publications, London-Thousand Oaks- New Delhi 1997, p. 113-115.
- ²⁷ Zorlu, Abdulkadir, *Tüketim Sosyolojisi*, Glocal Yayınları, Ankara 2006, s. 60.
- ²⁸ Bauman, Zygmunt, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev., İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s. 83.
- ²⁹ Arslan, İshak, *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s.36.
- ³⁰ Arslan, a.g.e. , s. 164.
- ³¹ Arslan, a.g.e. , s. 164.
- ³² Kula, Naci, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, ss. 361-376, s. 375.*

Kaynakça

1. Akyıldız, Hüseyin, Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBFD., Yıl: 1998, S. 3, Güz, ss. 163-176.
2. Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, Çev. Saffet Babür, Bilge Su Yayınları, Ankara 2009.
3. ARON, Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
4. Arslan, İshak, Çağdaş Doğa Düşüncesi, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
5. Baudrillard, Jean, Tüketim Toplumu, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
6. Bauman, Zygmunt, Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.
7. Bauman, Zygmunt, Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev. Abdullah Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009.
8. Belk, Russell W., Collecting in a Consumer Society, Routledge, London and New York 1995.
9. Bottomore, T.B.-Rubel Maximilien, Marx'ın Sosyolojisi, Chiviyazıları, İstanbul 2006
10. Bumin, Tülin, Hegel Bilinç. Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1987.
11. Cohen, Gerald A., Karl Marx'ın Tarih Teorisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
12. Corrigan, Peter, The Sociology of Consumption, Sage Publications, London-Thousand Oaks- New Delhi 1997.
13. Erdem, Hüsamettin (2003), Ahlâk Felsefesi, Hü-Er Yayınları, 2. Baskı, Konya.
14. Eyüboğlu, İsmet Zeki, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995
15. Featherstone, Mike, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
16. Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitapevi, İstanbul 1990.
17. Habermas, Jürgen, İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993
18. Horkheimer, Max ve ADORNO, Theodor W., Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar II., Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996.
19. Keleş, R; Hamamcı, C.; Çevre Bilimi, İmge Yayınları, Ankara 1993.
20. Kula, Naci, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, ss. 361-376.
21. Lindstrom, Martin, Buy.ology, Optimist Yayınları, İstanbul 2009.
22. Özlem, Doğan, Tarih Felsefesi, Say Yayınları, İstanbul 2010.
23. Özdemir, Muhammet, "Kur'an ve Sosyal Bilimlerin İnsan Yaklaşımları", EskiYeni Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi, Sayı: 26, Bahar, Ankara
24. Tezcan, Mahmut, "Gençlik ve Yabancılaşma", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, S: 1, Yıl. 1985, ss. 121-127.